

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μιμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγες για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiatis.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομινή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου.

Μνήμη Εμμανουήλ Κολιάδη

Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

dkokkinos@aegean.gr, matilfam@gmail.com

Περίληψη

Τα λαχνίσματα συνιστούν ένα διαχρονικό και ιδιαίτερα ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης σε εκείνο το φάσμα της λαογραφικής έρευνας που εστιάζει στην παιδική ηλικία και ειδικότερα στο παραδοσιακό παιχνίδι και στην παιδική προφορική ποίηση. Εδώ και πολλές δεκαετίες το υπαίθριο παιχνίδι των παιδιών περιορίζεται ολοένα και περισσότερο λόγω της έλλειψης ελεύθερου χρόνου και διαθέσιμου χώρου καθώς και λόγω της κυριαρχίας νέων μέσων ψυχαγωγίας των παιδιών όπως η τηλεόραση, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τα έξυπνα κινητά, κ.α. Ωστόσο, παρά τις αντίξοες συνθήκες, χάρη στις βαθιές ανθρωπολογικές του ρίζες, το φαινόμενο των λαχνισμάτων εξακολουθεί να υφίσταται σε σαφέστατα πιο περιορισμένη έκταση. Παρατηρείται δε κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες, παράλληλα με την εκρηκτική εξέλιξη των ΤΠΕ, μια προσπάθεια καταγραφής και διάδοσης παραδοσιακών πρακτικών που σχετίζονται με τη ζωή των παιδιών και εν προκειμένω των λαχνισμάτων με τη χρήση των ψηφιακών μέσων. Της προσπάθειας αυτής ηγούνται για άλλη μια φορά φορείς που ενέχουν κάποιο παιδαγωγικό ή λαογραφικό ενδιαφέρον. Η παρούσα μελέτη έρχεται να ερευνήσει το πώς αποτυπώνονται τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο. Με ποιους τρόπους μετασχηματίζεται ένα προφορικό κείμενο που συνδέεται άμεσα με το τελετουργικό μέρος του παιδικού παιχνιδιού (γραπτό ψηφιακό κείμενο, αρχείο ήχου, βίντεο), μέσα από ποια διαδικτυακά μέσα συντελείται η διάδοσή του και τι έκταση καταλαμβάνει στο ψηφιακό τοπίο. Επιπλέον, σε μια περαιτέρω ανάλυση διερευνάται η αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται ανάμεσα στην ψηφιακή μετουσίωση του τελετουργικού των λαχνισμάτων και στην διατήρηση της ύπαρξης και της λειτουργίας του.

Λέξεις κλειδιά: Διαδίκτυο, λαχνίσματα, παραδοσιακό παιχνίδι, παιδική προφορική ποίηση, ψηφιακή λαογραφία

Abstract

Children's counting-out rhymes constitute a longitudinal and rather interesting object of study in the spectrum of folklore research that focuses on childhood and especially on traditional games and children's oral poetry. For very many decades, children's outdoor playing has been more and more limited due to lack of leisure-time and space, as well as due to the prevalence of new means of entertainment for children, such as television, computers, smart phones, etc. However, despite the adversary conditions, counting-out rhymes, due to their deep anthropological roots, still exist as a phenomenon, but to a much more limited extent. During the last two decades along with the development of new technologies, there has been an attempt to record and disseminate traditional practices related to children's lives with the use of digital media. This effort is once again led by people having interest in the pedagogical or folkloric domains. The present study aims to investigate how counting-out rhymes are "imprinted" in the modern digital world. Furthermore, the study examines

the ways that an oral text that is directly related to the ritual part of the children's games is transformed (written digital text, audio file, video), as well as through which online media its dissemination takes place and to what extent it is present in the digital world. In addition, a further analysis explores the interaction that develops between the digital transformation of the ritual aspect of counting-out rhymes and the preservation of their existence and function.

Keywords: children's oral poetry, children's outdoor playing, counting-out rhymes, e-folklore, Internet

Εισαγωγή

Τα λαχνίσματα ως λογοτεχνικό είδος υπάγονται στη γενικότερη κατηγορία της προφορικής παιδικής ποίησης και ως επιστημονικό αντικείμενο εντάσσονται στο πεδίο μελέτης της παιδικής λαογραφίας (Children's Folklore). Η ποιητική εκφορά τους σχετίζεται, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, με το τελετουργικό των ομαδικών παιδικών παιχνιδιών που αναπαράγονταν για αιώνες σε υπαίθριους, συνήθως, χώρους. Κάθε είδος τελετουργίας, εκκινώντας από τις πανάρχαιες θρησκευτικές τελετουργίες, συνιστά ένα πολύπλοκο ανθρωπολογικό φαινόμενο που συμπεριλαμβάνει ένα σύνολο τυπικών κι επαναλαμβανόμενων διαδικασιών και συμβάλει αφενός στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής (Giddens & Sutton, 2020, σ. 784) και αφετέρου στην κατανόηση και νοηματοδότηση του κόσμου (Wittgenstein, 1990, σ. 42). Το πέρασμα στη βιομηχανική κοινωνία, μαζί με την αστικοποίηση, έφερε την προσαρμογή των λαχνισμάτων στο νέο χωρικό πλαίσιο κι έτσι συνέχισαν να αναπαράγονται από ομάδες παιδιών που έπαιζαν σε αλάνες, δρόμους, πλατείες και σχολικές αυλές των πόλεων (Orie, 1984). Η τεχνολογική επανάσταση που διανύουμε, η οποία διαμορφώνει με καταγιστικούς ρυθμούς τη μεταβιομηχανική κοινωνία, επιφέρει σταδιακά και αυτή τις δικές της αλλαγές τόσο στο παιδικό παιχνίδι όσο και στα διάφορα είδη της προφορικής παιδικής ποίησης ειδικότερα.

Τα τελευταία χρόνια πυκνώνουν οι φωνές ανησυχίας αναφορικά με τον υπερθετικό βαθμό διείσδυσης των τεχνολογικών μέσων στην καθημερινή ζωή και πρακτική των ανθρώπων και τον κίνδυνο να επιφέρουν, ανάμεσα σε άλλα πολιτισμικά στοιχεία, το τέλος και σε παιδικές παραδόσεις αιώνων, όπως τα λαχνίσματα, που δείχνουν να φθίνουν ολοένα και περισσότερο. Ήδη, από το 1884, ο W. W. Newell, στην ανθολογία του με τίτλο *Games and Songs of American Children*, ανήσυχος, έκανε λόγο για μια συνήθεια που τείνει να εκλείψει. Μια αντίληψη διαχρονική και διαδεδομένη, όπως επιβεβαιώνουν οι Orie (1984, σ. 14), οι οποίοι έχοντας μελετήσει όσο λίγοι το αντικείμενο δεν έδειχναν να ανησυχούν για μια τέτοια προοπτική. Διανύοντας το πρώτο τέταρτο του 21^{ου} αιώνα, τόσο τα ομαδικά παιχνίδια των παιδιών όσο και τα λαχνίσματα τους εξακολουθούν να υφίστανται, έστω και σε πιο περιορισμένη κλίμακα. Η παρούσα μελέτη διερευνά την ύπαρξη των λαχνισμάτων στο Διαδίκτυο και γενικότερα πραγματεύεται τη σχέση μετουσίωσης που αναπτύσσεται ανάμεσα σε ένα πολιτισμικό κεφάλαιο της λεγόμενης παραδοσιακής λαογραφίας και στα σύγχρονα ψηφιακά μέσα.

Η παιδική ηλικία εντάσσεται από τις απαρχές της επιστήμης της λαογραφίας ως αντικείμενο μελέτης που υπάγεται στους κύκλους της ανθρώπινης ζωής. Αν δεχθούμε τον ορισμό του A. Dundes (1965, σ. 2), ο οποίος προσδιορίζει την έννοια του «Folk» ως μια οποιασδήποτε μορφής ομάδα ανθρώπων, τα μέλη της οποίας συνδέονται από έναν τουλάχιστον κοινό παράγοντα και διατηρούν τις δικές τους ιδιαίτερες παραδόσεις, τότε σαφέστατα τα παιδιά συνιστούν folk group πληρώνοντας τις παραπάνω προδιαγραφές. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα το ερευνητικό ενδιαφέρον διαφόρων επιστημών διαδοχικά, όπως η ψυχολογία, η ιστορία και η κοινωνιολογία εστιάστηκε προς την παιδική ηλικία. Ήταν εύλογο λοιπόν να καταστεί σταδιακά και για την λαογραφία ένα ιδιαίτερος εκτεταμένος κι ενδιαφέρον ερευνητικό αντικείμενο με σαφείς παιδαγωγικές προεκτάσεις. Μάλιστα σύγχρονες θεωρητικές τάσεις (Tucker, 2008, σ. 2) θέλουν να γίνεται ο διαχωρισμός ανάμεσα στο πολιτισμικό κεφάλαιο που δημιουργείται και αναπαράγεται από τα ίδια τα παιδιά (Children's lore/Childlore) σε σχέση με εκείνο που δημιουργείται από τους ενήλικες για τα παιδιά (Nursery lore).

Η περίπτωση των λαχνισμάτων, στην οποία εστιάζει η παρούσα μελέτη, ανήκει αμιγώς στον χώρο των μνημείων του έντεχνου λαϊκού λόγου και ειδικότερα των παιδικών τραγουδιών

(Δουλαβέρας, 2020, σσ. 203-204). Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι σημαντικότεροι θεωρητικοί της Λαογραφίας στην Ελλάδα ενέταξαν την παιδική ηλικία (Αυδίκος, 1996, σσ. 39-41) στον ευρύτερο ερευνητικό χάρτη της επιστήμης τους. Μελετώντας τη σχετική βιβλιογραφία στην ελληνική γλώσσα αντιλαμβάνεται εύκολα κανείς ότι η μελέτη της παιδικής ηλικίας συνδυάζει κατά κύριο λόγο τις ιδέες, στάσεις και τις φροντίδες των ενηλίκων για τα παιδιά (Nursery lore) στο πλαίσιο του παραδοσιακού πολιτισμού και δευτερευόντως τις στάσεις, αντιλήψεις και παραδόσεις των ίδιων των παιδιών (Childlore). Έτσι, ο Ν. Πολίτης (1909, σ. 12) στο καταστατικό του άρθρο στο πρώτο τεύχος της περιοδικής έκδοσης της *Λαογραφίας*, εντάσσει στην ενότητα «Αι κατά παράδοσιν πράξεις ή ενέργειαι» ένα κεφάλαιο αφιερωμένο στο παιδί όπου, από τους θεματικούς άξονες που συμπεριλαμβάνει, αντιλαμβάνεται κανείς ότι το στοιχείο που κυριαρχεί είναι σαφώς οι αντιλήψεις και οι στάσεις των ενηλίκων απέναντι στα παιδιά. Γεγονός που επιβεβαιώνεται μισόν αιώνα αργότερα και από τους θεματικούς άξονες που θέτει ο Γ. Κ. Σπυριδάκης (1962, σσ. 87-91) στις οδηγίες που συντάσσει για τη συλλογή λαογραφικής ύλης. Χαρακτηριστικό δείγμα μιας τέτοιας προσέγγισης αποτυπώνεται στη μελέτη του Ν. Χαβιαρά (1964). Απότοκο των παραπάνω αντιλήψεων, είναι το γεγονός ότι τα παιδικά άσματα σπανίως συμπεριλαμβάνονται σε γενικές συλλογές δημοτικών τραγουδιών και στις περιπτώσεις που συμβαίνει αυτό καλύπτουν ένα ελάχιστο μέρος της έκδοσης (Παρπαρούση, 2011, σσ. 59, 63). Ο Δ. Λουκάτος (1978) είναι ο πρώτος που επισημαίνει σε θεωρητικό επίπεδο την σημασία της αυτόνομης μελέτης της ίδιας της ζωής των παιδιών με τις πρωτοβουλίες, τις συνήθειες και τις παραδόσεις τους, παράλληλα με τις εθμικές συμπεριφορές, την ανατροφή και την παιδαγωγική μέριμνα των ενηλίκων.

Η επιστήμη της λαογραφίας είδε το αντικείμενο μελέτης της να αλλάζει άρδην με το πέρασμα από την αγροτική στην βιομηχανική και, στις μέρες μας, στην μεταβιομηχανική κοινωνία. Η τελευταία μορφή που συνήθως αναφέρεται και ως κοινωνία της πληροφορίας έχει στρέψει το ενδιαφέρον των σύγχρονων ερευνητών στο χώρο των Μέσων της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας διαμορφώνοντας ένα νέο δυναμικό πεδίο έρευνας που εδράζεται στην αχανή επικράτεια του Διαδικτύου (Καπανιάρης, 2017). Στη νέα αυτή μορφή της κοινωνίας οι πληροφορίες οργανώνονται και σχετίζονται μέσα από δαιδαλώδεις υπερσυνδέσμους, παράγονται και μεταδίδονται με φρενήρεις ρυθμούς. Ο Γ. Β. Μιχαήλ (2009) κάνει λόγο για τον *homo interneticus* και για μια δεύτερη παράλληλη ζωή, μια «*vita nova*» με τη δική της αυτονομία. Οι νέες τεχνολογικές συνθήκες διαμορφώνουν το ακόλουθο παράδοξο: κατά την αντίληψη όσων έχουν ταυτίσει τη λαογραφία μονάχα με τη μελέτη του αγροτικού πολιτισμού, άρα με παρελθούσες κοινωνικές δομές πιο κλειστές και συντηρητικές, θεωρούνται ότι βάζουν τέλος ανεπιστρεπτί σε έναν κόσμο φυσικότερο κι αγνότερο. Ωστόσο, η συγκεκριμένη προσέγγιση αγνοεί ότι τα νέα τεχνολογικά μέσα διαμορφώνουν παράλληλα νέες πραγματικότητες, νέες μορφές κοινωνικότητας και επικοινωνίας, νέα πολιτισμικά προϊόντα ενώ ταυτόχρονα δύνανται να λειτουργούν και ως κιβωτός διάσωσης πολιτισμικών στοιχείων του παρελθόντος και παράλληλα ως μέσο διάδοσης, αναβίωσης και μετασχηματισμού τους (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012, σ. 107).

Το αντικείμενο της έρευνας

Τα λαχνίσματα, ή κληρωσιές, ή κουρμπανιές που αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας μελέτης συνιστούν μια από τις πιο αυθεντικές, χαρακτηριστικές και σημαντικές μορφές της παιδικής προφορικής ποίησης. Στη διεθνή ορολογία τα συναντάμε ως *counting-out rhymes* στα αγγλικά, *formulettes d'élimination* ή *comptines* στα γαλλικά, *Abzählreime* στα γερμανικά. Η ετυμολογία του ονόματος στα ελληνικά, που δεν χρησιμοποιούνταν από τα παιδιά και πιθανότατα αποτελεί νεολογισμό λαογραφικής προέλευσης, τα συνδέει με μια από τις τρεις μοίρες της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, τη Λάχεσις, η οποία καθόριζε τι θα λάχει, τι θα τύχει στη ζωή του κάθε ανθρώπου στο μέλλον. Προερχόμενος ο όρος εκ του λαγχάνω, που σημαίνει περιέρχομαι σε κάποιον με κλήρωση ή από τύχη, συνδέει άμεσα τα λαχνίσματα με τον λειτουργικό τους ρόλο. Ως εισαγωγικό, οργανωτικό τελετουργικό εξασφαλίζει, ένα αδιαπραγμάτευτο χαρακτηριστικό στοιχείο για την εύρυθμη

λειτουργία οποιουδήποτε ομαδικού παιδικού παιχνιδιού, την τυχαία κάθε φορά κατανομή των ρόλων και των ομάδων. Πρόκειται για μικρά σε μέγεθος ποιήματα τα οποία απαγγέλουν τα παιδιά συλλαβιστά, προτού ξεκινήσουν το παιχνίδι τους, προκειμένου να βρουν ποιος/α θα «κάνει μάνα», να ξεχωρίσουν ποιοι θα είναι οι αρχηγοί ή τα μέλη των ομάδων, να βρουν ποιος θα τα φυλάει ή ακόμη ποιος θα παίξει πρώτος (Μέγας, 1975, σ. 143). Ο κλήρος πέφτει σε εκείνο το παιδί που αντιστοιχεί η εκφώνηση της τελευταίας συλλαβής του ποιήματος. Από τα παραπάνω στοιχεία γίνεται εμφανές πως η σχέση των λαχνισμάτων με το ομαδικό παιδικό παιχνίδι είναι άμεση και άρρηκτη καθώς το παιχνίδι συνιστά το οργανικό πλαίσιο μέσα στο οποίο το συγκεκριμένο είδος λόγου υφίσταται, νοηματοδοτείται και αναπαράγεται αυθόρμητα από τα παιδιά. Ως το κατεξοχήν τελετουργικό προοίμιο του ομαδικού παιχνιδιού των παιδιών τα λαχνίσματα διατηρούν βαθιά εντυπωμένο στο «πνεύμα και το γράμμα» τους τον παιγνιώδη χαρακτήρα.

Τον λειτουργικό ρόλο των λαχνισμάτων εξυπηρετεί ένα εγγενές δομικό τους χαρακτηριστικό: ο ποιητικός τους χαρακτήρας. Οι ερευνητές συνηγορούν ότι αποτελούν μια από τις σημαντικότερες κατηγορίες της προφορικής ποίησης των παιδιών σε παγκόσμια κλίμακα κι αυτό οφείλεται κυρίως στην αυθεντικότητά τους. Μπορεί να προέρχονται συχνά από τον κόσμο των ενηλίκων, ωστόσο περνώντας στο στόμα των παιδιών πάντοτε αλλάζουν και προσαρμόζονται στον εκάστοτε χωροχρόνο και το αντίστοιχο γλωσσικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της ποίησης είναι ο έντονος ρυθμικός χαρακτήρας τους, γεγονός που οδήγησε τον C. Brailoiu (1973) να κάνει λόγο για τον περίφημο παιδικό ρυθμό, ένα ρυθμικό μοτίβο δηλαδή που συναντάμε σε πολλές διαφορετικές γλώσσες και που βασίζεται σε ένα δυαδικό σχήμα που δημιουργεί μια σειρά που περιλαμβάνει 8 κτυπήματα ή αλλιώς 8 σύντομες συλλαβές. Ένα άλλο στοιχείο της ποιητικής των λαχνισμάτων είναι ο παράλογος χαρακτήρας τους. Μια απλή ανάγνωση μερικών κειμένων δείχνει στον αναγνώστη ευθύς εξαρχής ότι προτεραιότητα σε αυτού του είδους τη γλωσσική έκφραση δεν έχει η δημιουργία και μετάδοση κάποιων νοημάτων, όσο η ίδια η ποιητική λειτουργία ως αυταξία. Εκεί που ο λόγος του ανθρώπου συναντά το σώμα του και γίνεται ρυθμός, κίνηση και αφορμή για ψυχαγωγία κι επικοινωνία με τους άλλους. Ο Μ. Μερακλής (1993, σ. 243) σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «τα παιδιά μετατρέπουν συχνά το νόημα σε ήχο, [...] γιατί προτιμούν τον ήχο από το νόημα». Είναι γεγονός ότι μελετώντας τα λαχνίσματα συνειδητοποιεί εύκολα κανείς ότι έχει να κάνει τις περισσότερες φορές με έναν λόγο ακατάληπτο, ασυνάρτητο, με περιπαικτική διάθεση όπου η επίταση του ήχου φτάνει σε τέτοιο σημείο που να διογκώνει τον ρόλο του σημαίνοντος και να αγνοεί πλήρως το σημαινόμενο των γλωσσικών σημείων, θυμίζοντας ποιήματα από το κίνημα του λετρισμού. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το γνωστό: «άκατα μάκατα σούκουτε μπε/άμπε φάμπε ντόμινε». [...]

Ένα άλλο χαρακτηριστικό τους, που σχετίζεται άμεσα με τον προφορικό τους χαρακτήρα, αφορά τη ρευστότητα και την προσαρμοστικότητα που χαρακτηρίζει το είδος. Απόδειξη το γεγονός ότι συναντάμε τον ίδιο ποιητικό πυρήνα σε παραλλαγές σε διάφορες γλώσσες, όπως είναι η περίπτωση του γνωστού «αμ, στραμ, νταμ», ή του «ένι μένι». Μάλιστα διάφοροι θεωρητικοί έχουν επιχειρήσει κατά καιρούς να τα συσχετίσουν με επιβιώματα αρχαίων επωδών (Baucomont, 1958, σ. 71), ενώ άλλοι, σε κάποιες περιπτώσεις (Κλιάφα & Βαλάση, 2000, σ. 11), κάνουν λόγο για εμφανή παραφθορά κειμένων από άλλη γλώσσα. Ιδέες που, στο βαθμό που ισχύουν, ενισχύουν την άποψη για τον πολυσυλλεκτικό και αενάως μεταποιητικό χαρακτήρα που έχουν οι συγκεκριμένες δημιουργίες. Επίσης, παρατηρούμε πως σύγχρονα και επίκαιρα στοιχεία εμφιλοχωρούν στο παραδομένο ποιητικό σώμα και το μεταβάλλουν. Έτσι στους Opie (1959, σ. 102) λίγα χρόνια μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο συναντάμε την καταγραφή ενός 12χρονου κοριτσιού που κάνοντας σκοινάκι τραγουδάει: «*Heil Hitler, yah, yah, yah !/ What a funny little man you are*». [...] Ενώ στα ελληνικά συναντάμε ανάμεσα σε άλλα και το ακόλουθο χαρακτηριστικό παράδειγμα: «*Το τηλέφωνο χτυπά /κι η Στρουμφίτα απαντά/κι ο Σπιρτούλης της μιλά*» [...] (Κλιάφα & Βαλάση, 2000, σ. 63) κρατώντας κατά νου ότι η ελληνική νεολαία γνώρισε τους ήρωες του γνωστού κόμικς βέλγικης προέλευσης του Peyo μέσα από τις τηλεοπτικές προβολές των κινουμένων του σχεδίων κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Το λαογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν σε συνδυασμό με το γλωσσολογικό, το μουσικολογικό, το ποιητικό και το παιδαγωγικό εν γένει είχαν ως αποτέλεσμα την ανθολόγησή τους

σε διαφορετικές γλώσσες του κόσμου. Σπανιότερα οι ανθολογήσεις αφορούν αποκλειστικά τα λαχνίσματα όπως συμβαίνει στην περίπτωση της έκδοσης που επιμελήθηκε μεταξύ άλλων ο Baucumont (1970), καθώς και αυτής του Lartigue (2001) στα γαλλικά, ενώ τις περισσότερες φορές τα συναντάμε μαζί με άλλες κατηγορίες της παιδικής προφορικής ποίησης. Χαρακτηριστικά δείγματα της τελευταίας τάσης προσφέρουν οι ανθολογίες των Orie (1959, 1984), Abrahams (1980) για την αγγλική γλώσσα, της Bravo-Villisante (1979) στα ισπανικά, της Todorovic-Strahl (1987) στα ιταλικά και της Ekrem (1990) στα φινλανδικά. Στα ελληνικά, αντιστοίχως, συναντάμε ανθολογημένα λαχνίσματα, τις περισσότερες φορές, ανάμεσα σε άλλα είδη της παιδικής παραδοσιακής ποίησης είτε σε συλλογές παραδοσιακών παιχνιδιών, σε εκδόσεις δηλαδή κυρίως λαογραφικού ή παιδαγωγικού προσανατολισμού. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι ανθολογίες της Ταρσούλη (1979), της Δαράκη (1986), του Αναγνωστόπουλου (1993), της Κουλεντιανού (1994), της Παλάζη (1995) και των Κλιάφα και Βαλάση (2000). Τέλος, πέρα από την ανθολόγησή τους, τα λαχνίσματα αποτέλεσαν συχνά αντικείμενο ειδικότερης έρευνας, ιδίως από τη σκοπιά της γλωσσολογικής και της μουσικολογικής έρευνας (Burling, 1966· Despringre, 1997· Arleo, 1997).

Σχετικά με την έρευνα

Η παρούσα έρευνα υποκινήθηκε από το ακόλουθο σύνθετο ερώτημα: Κατά πόσο συγκεκριμένα πολιτισμικά στοιχεία από το χώρο της παιδικής λαογραφίας, όπως τα λαχνίσματα, έχουν διεισδύσει στον χώρο του Διαδικτύου, σε τι είδους ιστοσελίδες, ποιες συνέπειες μπορεί να έχει αυτό για τα ίδια και ποιες παιδαγωγικές προεκτάσεις μπορεί να προσλαμβάνει αυτή η νέα ψηφιακή ζωή τους. Ειδικότερα, μας απασχόλησαν τα ερωτήματα:

- Ποιοι ασχολούνται με τα λαχνίσματα στο Διαδίκτυο και με ποιες προθέσεις;
  - Πώς αποτυπώνονται τα λαχνίσματα στον ψηφιακό κόσμο;
  - Ποιες πληροφορίες παρέχονται για αυτά και πόσο ακριβείς είναι;
  - Πως επηρεάζει τη διατήρηση και τη λειτουργία του φαινομένου η μεταφορά του στο Διαδίκτυο;
- Προκειμένου να διερευνήσουμε τα παραπάνω θέματα επιλέξαμε να εφαρμόσουμε τη μέθοδο της ποιοτικής έρευνας χρησιμοποιώντας το διαδικτυακό πρόγραμμα περιήγησης Google Chrome, και εν προκειμένω τη μηχανή αναζήτησης πληροφοριών της Google Search. Ειδικότερα, αξιοποιώντας στην αναζήτησή μας τους λογικούς τελεστές (τελεστές Boolean) χρησιμοποιήσαμε τις λέξεις κλειδιά ως ακολούθως: «λάχνισμα ή λαχνίσματα» προκειμένου να υπάρχει τουλάχιστον ο ένας από τους δύο όρους στο αποτέλεσμα. Κατόπιν επιχειρήσαμε να καταγράψουμε και να αποδελτιώσουμε τα αποτελέσματα που προέκυψαν.

Η καταγραφή και κατηγοριοποίηση διεξήχθη στις 08/04/2021. Τα αποτελέσματα των ιστοσελίδων που βρέθηκαν να περιέχουν οπωσδήποτε τουλάχιστον έναν από τους δυο όρους που θέσαμε (λάχνισμα/λαχνίσματα) αφορούσαν στο σύνολο 75 ιστοσελίδες. Οφείλουμε να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ως αναπόσπαστα στοιχεία της έρευνας την περιπλοκότητα των αλγορίθμων της μηχανής αναζήτησης google με βάση την οποία καθορίζεται η σειρά παρουσίασης των αποτελεσμάτων. Επίσης, μια σημαντική υπενθύμιση αφορά την διαρκή ρευστότητα που παρουσιάζει ο ψηφιακός κόσμος του Διαδικτύου με το ενδεχόμενο κάποιες από τις ιστοσελίδες που επεξεργαστήκαμε κατά το διάστημα το οποίο ερευνήσαμε να είναι πλέον ανενεργές, ενώ είναι εύλογο ότι με τους ίδιους όρους αναζήτησης η ίδια έρευνα αν διεξαχθεί σε διαφορετικό χρόνο να ανιχνεύσει και άλλες ιστοσελίδες. Τέλος, διαπιστώσαμε ότι δεν υπάρχει κάποιος κοινά αποδεκτός τρόπος κατάταξης των ιστοσελίδων σε κατηγορίες και παράλληλα υπάρχουν σελίδες που διαθέτουν ποικίλα χαρακτηριστικά και θα μπορούσαν να ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες ταυτόχρονα. Κρίθηκε λοιπόν αναγκαίο να προβούμε σε μια δική μας βασική ταξινόμηση των ιστοσελίδων που ανιχνεύσαμε με κριτήριο τη γενικότερη θεματολογία και τα βασικά στοιχεία του περιεχομένου τους.

Αποτελέσματα-Συζήτηση αποτελεσμάτων

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά τα αποτελέσματα της έρευνάς μας σχετικά με το πλαίσιο αναφοράς των λέξεων κλειδιά λάχνισμα/λαχνίσματα σε ιστοσελίδες του Διαδικτύου. Σύμφωνα με αυτά από τις 75 ιστοσελίδες: α) 36 ιστοσελίδες (ποσοστό 48%) είναι παιδαγωγικού περιεχομένου, β) 9 ιστοσελίδες (12%) είναι λαογραφικού περιεχομένου, γ) 9 ιστοσελίδες είναι γενικότερης θεματολογίας, δ) 6 ιστοσελίδες (8%) είναι γενικότερου πολιτισμικού υλικού, ε) 5 ιστοσελίδες ανήκουν στην κατηγορία διαμοιρασμού κειμένων, παρουσιάσεων και γραφημάτων στ) 3 ιστοσελίδες είναι ενημερωτικής φύσης και ακολουθούν ιστοσελίδες εγκυκλοπαιδικές, εμπορικές, επιστημονικών forum, κ.α. (Γράφημα 1).

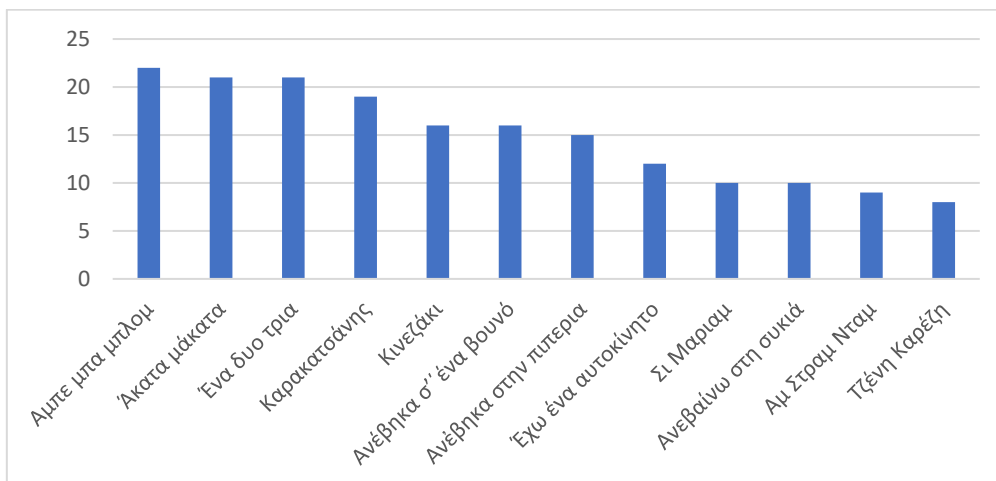
Γράφημα 1. Συχνότητα εμφάνισης ιστοσελίδων

Από τις παραπάνω κατηγορίες εκείνη που κυριαρχεί σαφέστατα είναι αυτή που αφορά σε ιστοσελίδες παιδαγωγικού προσανατολισμού. Από τις 36 ιστοσελίδες που ανιχνεύσαμε να εμπεριέχουν τους όρους «λάχνισμα/λαχνίσματα», οι 21 είναι ιστοσελίδες εκπαιδευτικών που σχετίζονται άμεσα με τη σχολική πράξη, στην πλειονότητά τους ιστοσελίδες δασκάλων και νηπιαγωγών. Μάλιστα, στις περισσότερες από τις παραπάνω περιπτώσεις συναντάμε το ίδιο επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα συνιστούν τα ιστολόγια: « Τα πεμπτάκια της Επισκοπής» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://episkopigrade5.blogspot.com/2020/04/blog-post.html>) και «Ο θησαυρός της μάθησης» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από http://melissoyla.blogspot.com/2015/11/blog-post_40.html). Αρχικά παρουσιάζονται από τους/τις εκπαιδευτικούς κάποια πραγματολογικά στοιχεία που σχετίζονται με την ονομασία και το πλαίσιο λειτουργίας των λαχνισμάτων, ενώ στη συνέχεια παρατίθενται με τη μορφή κειμένου κάποια χαρακτηριστικά ποιήματα με μέγιστο αριθμό τα 30 παραδείγματα. Ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο που καταγράψαμε σε επίπεδο τεκμηρίωσης είναι ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι πληροφορίες που παρέχονται βασίζονται επακριβώς στο σχετικό υλικό που υπάρχει στην Wikipedia (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1>), με αναφορά στην πηγή μονάχα από ένα μέρος των εκπαιδευτικών. Οπότε, οι πληροφορίες που μπορεί να ανιχνεύσει κάποιος στο Διαδίκτυο, δυστυχώς είναι πολύ συγκεκριμένες κι επαναλαμβανόμενες. Πέρα από την Wikipedia, σε λιγοστές περιπτώσεις, μερικές ιστοσελίδες αναφέρονται και σε κάποιες βιβλιογραφικές παραπομπές, όπως στις ανθολογίες των: Ταρσούλη (1979), Κλιάφα-Βαλάση (2000), Αναγνωστόπουλου (1993), Λαουτάρη-Γκριντζαλά (2004).

Ωστόσο, εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι ενώ στην απόλυτη πλειονότητά τους οι παραπάνω ιστοσελίδες καταγράφουν τα λαχνίσματα με τη μορφή γραπτού κειμένου, υπάρχουν κάποιοι εκπαιδευτικοί οι οποίοι αντιλαμβανόμενοι τη σημασία που έχει ο λειτουργικός, τελετουργικός και σαφέστατα βιωματικός χαρακτήρας του είδους τον αποτυπώνουν σε μικρά βίντεο. Από τα 10 βίντεο, που υπάρχουν στις παραπάνω ιστοσελίδες, στα 5 βλέπουμε και ακούμε παιδιά να απαγγέλλουν λαχνίσματα, στα άλλα πέντε βλέπουμε να τα αναπαριστούν ως διαδικασία κλήρωσης/επιλογής, μέρος ενός παιχνιδιού, ενώ σε μια άλλη περίπτωση εντοπίζουμε τη ψηφιοποίηση των ρυθμικών απαγγελιών των λαχνισμάτων από μαθητές/τριες δημοτικού σχολείου μέσω μιας πλατφόρμας αναπαραγωγής αρχείων ήχου (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://soundcloud.com/vako-8/v1azmkp0aw3y>).

Σε κάποιες ιστοσελίδες παρατηρούμε να υπάρχει σαφής αναφορά και συσχέτιση του θέματος με κάποια ενότητα συγκεκριμένων σχολικών εγχειριδίων, ενώ αποτυπώνεται η τάση κάποιοι εκπαιδευτικοί να καταγράφουν λαχνίσματα των παιδιών ή των οικείων τους και να τα παρουσιάζουν σε μικρές ψηφιακές εκδόσεις (pdf, flipbook), γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το υλικό που συναντάμε στις ιστοσελίδες διαμοιρασμού κειμένων, παρουσιάσεων και γραφημάτων. Σε μια από αυτές καταγράφονται 120 διαφορετικά λαχνίσματα αντλημένα από διαφορετικές έντυπες πηγές! (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://www.slideserve.com/aizza/5377828>). Πολύ συχνά μάλιστα η καταγραφή είναι αποτέλεσμα της συμμετοχής σχολικών τμημάτων σε εκπαιδευτικά προγράμματα. Ο εμπλουτισμός των σχολικών εγχειριδίων με στοιχεία από τον παραδοσιακό πολιτισμό αποτυπώνει μια γενικότερη παιδαγωγική τάση που συναντάμε διαχρονικά στα περισσότερα εκπαιδευτικά συστήματα. Ας αναφέρουμε, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τις μεθόδους μουσικής διδασκαλίας των Kodaly και Orff. Παράλληλα, τα τελευταία ΑΠΣ/ΔΕΠΠΣ της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης εμπεριέχουν στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού τα οποία εμπλουτίζουν τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος όπως και εκείνων της μουσικής αλλά και της φυσικής αγωγής.

Πέρα από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα λαχνίσματα στο Διαδίκτυο, που είναι για ευνόητους λόγους ιδιαίτερα καθοριστικός, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιλογή των κειμένων που δημοσιεύονται. Ενώ σε επίπεδο ανθολόγησης κειμένων από τα 64 διαφορετικά λαχνίσματα που καταγράψαμε στις ιστοσελίδες παιδαγωγικού περιεχομένου στο Διαδίκτυο τα 12 ποιήματα που αναφέρονται πιο συχνά παρουσιάζονται στο Γράφημα2.

Γράφημα 2. Συχνότητα εμφάνισης λαχνισμάτων

Πέρα από τις αμιγώς σχολικές ιστοσελίδες/ιστολόγια, στις σελίδες παιδαγωγικού περιεχομένου συναντήσαμε και ιστολόγια που απευθύνονται σε μαμάδες, με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Μάθετε στα παιδιά σας τα λαχνίσματα-Εσείς αλήθεια γνωρίζετε τι είναι;» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://www.mothersblog.gr/mama/oikogeneia/story/89373/mathete-sta-paidia-sas-ta-laxnismata-eseis-alitheia-gnorizete-ti-einai>). Με μικρότερη συχνότητα ανιχνεύσαμε ιστοσελίδες για βρεφονηπιοκόμους, σελίδες με παιδαγωγικό υλικό, όπως και σελίδες προώθησης της

φιλαναγνωσίας, με σημαντικότερο παράδειγμα το γνωστό Elniplex (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από

<https://www.elnplex.com/%ce%bb%ce%b1%cf%87%ce%bd%ce%af%cf%83%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1-%cf%84%ce%b1-%ce%b2%ce%b3%ce%ac%ce%b6%ce%bf%cf%85%ce%bc%ce%b5/>).

Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο ιστότοπος Ευτέρπη (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από [http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/simple-](http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/simple-search?query=%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B1)

[search?query=%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B1](http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/simple-search?query=%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B1)), που αποτελεί μια σημαντική πρωτοβουλία του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης, να δημιουργήσει ένα ψηφιακό αποθετήριο που περιλαμβάνει μουσικό υλικό-τραγούδια που να διατίθεται προς εκπαιδευτική χρήση. Σε αυτό το αποθετήριο λοιπόν είναι αποτυπωμένα τόσο με την μορφή ακουστικών αρχείων, όσο και με γλωσσική αλλά και μουσικολογική απόδοση 4 λαχνίσματα (*Ο Καρακατσάνης, Ένα-δυσ-τρια, Βρέχει βρέχει, Έβγα ήλιε*).

Έπειτα από την κατηγορία των ιστοσελίδων παιδαγωγικού περιεχομένου συναντάμε με μεγάλη σχετικά συχνότητα ιστοσελίδες που σχετίζονται με θέματα λαογραφίας. Γεγονός εύλογο λόγω του άμεσου λαογραφικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει το θέμα μας. Κοινό χαρακτηριστικό της κατηγορίας αυτής είναι ότι κατά κανόνα έχουν ως συνεκτικό χαρακτηριστικό τους το τοπικό στοιχείο, π.χ. η ηλεκτρονική σελίδα αφιερωμένη στο νομό Έβρου (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://www.e-evros.gr/gr/pages/20387/laxnismata>). Συνήθως πίσω από τις παραπάνω ιστοσελίδες βρίσκονται ομάδες ανθρώπων που ενδιαφέρονται να διασώσουν και να προβάλλουν τον πολιτισμό του τόπου τους, όπως π.χ. μια ομάδα από την Τήνο με λαογραφικά ενδιαφέροντα, ο σύλλογος ποντίων Νέστου, κάποιοι κάτοικοι από το Βραχάσι Λασιθίου ή από την Πόρπη Ροδόπης κ.α. Προφανώς το ενδιαφέρον τους δεν έχει επιστημονικό προσανατολισμό, ωστόσο διαφαίνεται κάθε φορά η πρόθεση της αξιοποίησης των ψηφιακών μέσων για την καταγραφή και τη διάδοση του λαϊκού πολιτισμού του τόπου που διαβιούν και πιθανώς κατάγονται. Η αγωνία της απώλειας των στοιχείων του λαϊκού μας πολιτισμού διαφαίνεται και από τον χαρακτηριστικό τίτλο που έχει μια από τις παραπάνω ιστοσελίδες: « Για να μην τα πάρει ο ποταμός» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <http://users.sch.gr/vaxtsavanis/laxnismata.html>). Επίσης, ιστότοποι όπως η «Λαϊκή παράδοση» του 109ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://laikiparadosi.webnode.gr/%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/>) που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος: "Γνωριμία με την πατρίδα μας μέσα από τη λαογραφία και τη λαϊκή παράδοσή μας" επιβεβαιώνουν την άμεση διασύνδεση που υφίσταται ανάμεσα στην παιδαγωγική πράξη και τον λαϊκό πολιτισμό (Μερακλής, 2001), όπως αυτή διαπιστώθηκε και προηγουμένως.

Ανάμεσα στις υπόλοιπες θεματικές κατηγορίες που ανιχνεύσαμε διερευνώντας τον όρο «λαχνίσματα», αρκετά αριθμητικά ευρήματα συναντήσαμε στις ιστοσελίδες γενικής θεματολογίας, έπειτα στις ιστοσελίδες πολιτιστικού χαρακτήρα και τέλος στις ιστοσελίδες διαμοιρασμού εγγράφων, γραφημάτων και παρουσιάσεων. Ωστόσο, καθώς η έρευνα μας επιλέξαμε να εστιάσει περισσότερο σε ποιοτικά και όχι ποσοτικά χαρακτηριστικά, έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να σταθούμε σε κάποια από τα πιο σημαντικά μας ευρήματα.

Η πρώτη ηλεκτρονική διεύθυνση που εμφανίστηκε κατά την αναζήτησή μας αφορούσε το λήμμα «λαχνίσματα» της γνωστής ψηφιακής διαδικτυακής εγκυκλοπαίδειας ελεύθερου περιεχομένου, της Wikipedia. Το συγκεκριμένο λήμμα, του οποίου η τεκμηρίωση βασίζεται σε κάποια λεξικά και εγκυκλοπαίδειες, πέρα από την σύντομη παράθεση κάποιων βασικών πληροφοριών, συνοδεύεται και από μια ανθολόγηση 16 γνωστών ελληνικών λαχνισμάτων. Ένα συχνό φαινόμενο που παρατηρήσαμε το οποίο σχετίζεται με την ευκολία της αντιγραφής/επικόλλησης πληροφοριών και την ευρέως διαδεδομένη έξη της λογοκλοπής στο Διαδίκτυο είναι πως σε αρκετούς από τους ιστότοπους που ερευνήσαμε συναντούσαμε μέρος ή το σύνολο των πληροφοριών της Wikipedia να παρουσιάζονται ενίοτε χωρίς καμία αναφορά στην πηγή των πληροφοριών. Εν αντιθέσει με τα παραπάνω, καταγράψαμε και θετικές εξαιρέσεις όπως στην περίπτωση του επιστημονικού forum *Lexilogia* (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από [https://www.lexilogia.gr/threads/counting-out-](https://www.lexilogia.gr/threads/counting-out-rhymes-counting-out-games-)

[%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%AD%CF%82.11588/](https://www.ellinikahoaxes.gr/2015/09/13/a-mpe-mpa-mplom/)), που συγκεντρώνει επαγγελματίες κυρίως γλωσσολόγους και φιλόλογους, όπου ο αναγνώστης βλέπει να αναπτύσσεται ένας ενδιαφέρων διάλογος που ξεκινάει με την ακόλουθη διαπίστωση: «*Είναι απίστευτο πόσα βιβλία έχουν οι Αγγλοσάξονες που καταπιάνονται με τα ποιηματάκια που λέμε στο «βγάλσιμο», όταν «τα βγάζουμε» πριν από ένα παιχνίδι, για να αποφασίσουμε ποιος θα κάνει τι.* Και είναι εντυπωσιακή η ανταπόκριση των υπολοίπων μελών του forum που παραθέτουν εν συνεχεία μια σειρά από λαχνίσματα στα ελληνικά και στα αγγλικά καθώς και βιβλιογραφικές αναφορές επί του θέματος αλλά και διαδικτυακούς υπερσυνδέσμους που βοηθούν όποιον θέλει να εμβαθύνει επί του θέματος.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση αφορά ένα άρθρο που αφιερώνει στα λαχνίσματα ένας συντάκτης του περιοδικού Lifo με τίτλο: «Περί της μούφας του «αμπεμπαμπλόμ» και άλλων λαχνισμάτων» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://www.lifo.gr/blogs/m-hulot/peri-tis-moyfas-toy-ampempamplom-kai-allon-lahnismaton>). Σε αυτό ο δημοσιογράφος, αφού παρουσιάζει πληροφορίες που ανέσυρε από το Διαδίκτυο, αναφέρει ότι ήρθε σε επικοινωνία με γονείς κι εκπαιδευτικούς προκειμένου να διαπιστώσει αν τα λαχνίσματα ανανεώνονται κειμενικά τα τελευταία χρόνια, αν εμπλουτίζονται δηλαδή με νέα επικαιρικά στοιχεία, όπως συνάδει με τον προφορικό τους χαρακτήρα. Ωστόσο η διαπίστωση του είναι ότι τα παιδιά αναπαράγουν αυτούσια τα λαχνίσματα των προηγούμενων δεκαετιών. Παράλληλα, αναφέρεται στον ακατανόητο νοηματικά χαρακτήρα τους και στην ψυχαγωγία που προσφέρει στα παιδιά η αγωνία της διαδικασίας της κλήρωσης κάθε φορά πριν από το παιχνίδι. Τέλος, επισημαίνει την προσπάθεια κάποιων να αποδώσουν στο γνωστό λάχνισμα «αμπε μπα μπλομ» αρχαία ελληνική προέλευση συσχετίζοντας το με μια φράση που δήθεν έλεγαν τα παιδιά παίζοντας κάποιο παιχνίδι στην Αρχαία Αθήνα «Απεμπολών, του κείθεν εμβολών !!!...» η οποία αποδίδεται στα νέα ελληνικά «Σε απεμπολώ, (σε απωθώ) σε σπρώχνω πέρα με το δόρυ μου».

Τη συγκεκριμένη άποψη αποδομεί (12/10/2012) με πολύ χιούμορ ο συγγραφέας-μεταφραστής Ν. Σαραντάκος μέσα από σχετικό άρθρο του *Το αμπεμπαμπλόμ είναι αρχαίο! (σοβαρή υποψηφιότητα για το Βραβείο Πορτοκάλος)* στο ιστολόγιό του «Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://sarantakos.wordpress.com/2012/10/12/portokalos/>). Για την αποδόμηση της παραπάνω έωλης θεωρίας επικαλείται ανάμεσα σε άλλα πραγματολογικές ανακολουθίες, την ανυπαρξία της φράσης από την καταγεγραμμένη αρχαιοελληνική γραμματεία και τον σολοικισμό που τη χαρακτηρίζει, ενώ παράλληλα σχολιάζει το γλωσσικό επίπεδο, το ύφος και την αυθαίρετη επιχειρηματολογία για να καταλήξει ότι ένα λάχνισμα που βασίζεται καθαρά σε ηχομιμητικές λέξεις επιχειρείται μέσα από την παρετυμολογία του να υπηρετήσει μια ματαιόδοξη εθνικιστική ιδεολογία η οποία έχει την τάση να ανάγει τα πάντα στην ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού. Μάλιστα η εν λόγω διαδικτυακή αντιπαράθεση βρήκε τη θέση της στην ελληνική σελίδα «ellinikahoaxes.gr» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://www.ellinikahoaxes.gr/2015/09/13/a-mpe-mpa-mplom/>) η οποία, όπως υποστηρίζει αποτελεί την πρώτη πιστοποιημένη προσπάθεια κατάρριψης αναληθών δημοσιευμάτων στο Διαδίκτυο. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον φαινόμενο αναφορικά με τη συγκεκριμένη υπόθεση είναι το γεγονός πως η αρχική ιστοσελίδα στην οποία παραπέμπει ο Σαραντάκος έχει κατέβει από το Διαδίκτυο, ωστόσο οι αναληθείς πληροφορίες που επινόησε ο άγνωστος δημιουργός τους (με αυτούσιο το κείμενο) αναπαράγονται από άλλους ειδησεογραφικούς ιστότοπους αμφιβόλου ποιότητας, χωρίς φυσικά να αναφέρεται πουθενά η πηγή της προέλευσης ή ο συντάκτης τους. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να υπενθυμίσουμε ότι εν τη γενέσει της η επιστήμη της λαογραφίας χρησιμοποιήθηκε ενίοτε προς επίρρωση της πολιτισμικής ταυτότητας των εθνών-κρατών (Αυδίκος, 2009, σ. 69). Τα τελευταία χρόνια και υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αναδεικνύεται και μια άλλη διάσταση της ανάδειξης των λαογραφικών στοιχείων. Ένα τέτοιο παράδειγμα αντλούμε από την ιστοσελίδα του Δήμου Θεσσαλονίκης, όπου υπάρχει η αναφορά σε μια σχολική εκδήλωση με τίτλο: «Λαχνίσματα και κρυφτό σε άλλες Γλώσσες» (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022 από <https://thessaloniki.gr/myevents/64%ce%bf-%ce%b4%ce%b7%ce%bc->

[%cf%83%cf%87%ce%bf%ce%bb-%ce%b8%ce%b5%cf%83%cf%83%ce%b1%ce%bb%ce%bf%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%b7%cf%83-%cf%84%ce%b1%ce%be%ce%b7-%cf%85%cf%80%ce%bf%ce%b4%ce%bf%cf%87%ce%b7/?l=L1&ri=0](#). Στην περίπτωση αυτή αποτυπώνεται μια όψιμη τάση να χρησιμοποιούνται σε παιδαγωγικό πλαίσιο στοιχεία από τον παραδοσιακό πολιτισμό των λαών, προκειμένου πλέον να αναδεικνύεται η αξία και η δυναμική της σύνθεσης μέσα από τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και όχι τα όποια εθνοκεντρικά τους χαρακτηριστικά.

Παράλληλα με την έρευνά μας στη μηχανή αναζήτησης της Google, θεωρήσαμε ότι με βάση τον οπτικοακουστικό χαρακτήρα που διακρίνει το ίδιο το λογοτεχνικό είδος των λαχνισμάτων θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον να δούμε τι αποτελέσματα αποδίδει η αναζήτηση του ίδιου όρου σε ιστοσελίδες διαμοιρασμού οπτικοακουστικού υλικού, εν προκειμένω τη γνωστή πλατφόρμα Youtube. Σε αυτήν την πλατφόρμα εμφανίστηκαν κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο που προαναφέρθηκε 23 αποτελέσματα αναζήτησης με τον όρο «λάχνισμα» ή «λαχνίσματα» (βλ. ενδεικτικά παραδείγματα στη δικτυογραφία του τέλους). Μια πρώτη γενική περιήγηση στο οπτικοακουστικό υλικό αυτό καταδεικνύει ένα σημαντικό χαρακτηριστικό κοινό σε όλες τις βιντεοπροβολές: την παντελή απουσία της αυθόρμητης καταγραφής και βιντεοσκόπησης των λαχνισμάτων και των συναφών παιχνιδοτραγουδιών που παρουσιάζονται και, παράλληλα, την απομάκρυνση από το φυσικό τους περιβάλλον όπως είναι η αλάνα, η σχολική αυλή, το πάρκο και οποιοσδήποτε ανοιχτός χώρος αλληλεπίδρασης των παιδιών. Αντιθέτως, παρατηρείται: α) η αναπαραγωγή των λαχνισμάτων με ποικίλους τρόπους εντός του κλειστού χώρου μιας σχολικής αίθουσας υπό τον τύπο «παρουσίασης» στο πλαίσιο εκπαιδευτικών και πολιτιστικών σχολικών προγραμμάτων σε μια πιο «στημένη» διαδικασία καταγραφής και αποτύπωσης, αποσκοπώντας στη δημιουργία οπτικοακουστικού υλικού και καταγραφής δράσεων από την πλευρά των εκπαιδευτικών, και β) η παρουσίαση μονταρισμένου ηχητικού και οπτικού υλικού σε μορφή βίντεο. Κυριαρχεί σαφέστατα σε αυτή την αποδεκτική της έρευνάς μας ο παιδαγωγικός προσανατολισμός των βιντεοπροβολών, αλλά και η πρόθεση μερικής αποτύπωσης μιας άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς χρόνων που τείνει να εξαφανιστεί. Η μερική αποτύπωση αναφέρεται στην παρουσίαση μόνο του αποτελέσματος, μιας ηχητικής, οπτικής ή κινητικής αναπαράστασης ουσιαστικά ενός λαχνίσματος, χωρίς να περιλαμβάνει όμως τη διαδικασία, ή το απαραίτητο υπόβαθρο και την απαιτούμενη έρευνα για την προέλευση αυτού του ποιητικού είδους, ούτε την εμπλοκή των μαθητών στην ίδια τη μαθησιακή πορεία, παρά μόνο στην τελική εκτέλεση, ή επιτέλεση, ή εν τέλει στη διάσωση του κειμένου, του στίχου δηλαδή, αλλά και της ηχητικής-ακουστικής διάστασής του.

Επιχειρώντας να κάνουμε μια θεματική ομαδοποίηση των βιντεοπροβολών, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτές χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: η πρώτη αφορά βιντεοσκοπημένες πραγματικές και ζωντανές δράσεις, ενώ η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει βίντεο με ηχητικό υλικό που λειτουργεί ως «υπόκρουση» με εναλλαγή εικόνων ή παρουσίαση ενός λαχνίσματος σε μουσική σημειογραφία.

Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται 7 βιντεοπροβολές που αποτελούν μια υπο-κατηγορία, η οποία σχετίζεται με υλικό που παρουσιάζει ξεκάθαρα τη δράση παιδιών που βρίσκονται σε κύκλο και «παίζουν» το λάχνισμα σύμφωνα με το τελετουργικό του, δηλαδή την έναρξη του λαχνίσματος με τη χαρακτηριστική προτροπή «μπουφ», ή την ερώτηση που σηματοδοτεί την απαρχή του, δηλαδή: «τα βγάζουμε;». Σε αυτή την κατηγορία αποτυπώνονται: α) το τελετουργικό του κύκλου με την έννοια της μικροκοινότητας που συμβολίζει, β) η ρυθμική απαγγελία και ο συλλαβιστός λόγος των παιδιών, γ) ο κιναισθητικός χαρακτήρας που συνδέεται με τα λαχνίσματα (δηλαδή οι τυπικές κινήσεις που σχετίζονται με το λάχνισμα, όπως για παράδειγμα η εμπλοκή σημείων του σώματος, όπως το «τσιμπι-τσιμπι τον αητό», όπου η «μάνα» τσιμπάει διαδοχικά τα χέρια, ή τα δάκτυλα των παιδιών), και δ) ενίοτε μια πρωτογενής μουσικότητα μέσα από τη χαρακτηριστική μελωδική «φόρμα» και «νόρμα» που συναντάμε παγκοσμίως στα λαχνίσματα και στα παιχνιδοτραγουδά. Παρόλ' αυτά, η επιτέλεση λαμβάνει χώρα σε κλειστό χώρο και απουσιάζει σαφώς ο φυσικός αυθορμητισμός του ομαδικού παιχνιδιού που δημιουργείται από την εσωτερική ανάγκη των παιδιών, γεγονός που αναιρεί τον

πολυδιάστατο χαρακτήρα της πραγματικής επιτέλεσης του λαχνίσματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν δύο βιντεοπροβολές από τάξη νηπιαγωγείου, τα οποία απεικονίζουν ορισμένες μόνο πτυχές των λαχνισμάτων, δηλαδή τα παιδιά καθισμένα στα θρανία τραγουδούν το «α-μπε-μπα-μπλομ» μαθαίνοντας και αποστηθίζοντας ουσιαστικά μόνο τα λόγια και το ρυθμό, ενώ η κίνηση που συνήθως συνυπάρχει αδιαίρετα και αδιάσπαστα στην φύση των λαχνισμάτων, σε αυτή την περίπτωση απουσιάζει εντελώς. Μια δεύτερη υπο-κατηγορία των βιντεοσκοπημένων δράσεων αφορά 2 μόνο βιντεοπροβολές, οι οποίες παρουσιάζουν την αλληλεπίδραση των παιδιών με άτομα της τρίτης ηλικίας, τα οποία ουσιαστικά μεταφέρουν εντός της σχολικής αίθουσας με βιωματικό τρόπο και εμπειρική διάδραση διάφορα λαχνίσματα και παιχνιδοτράγουδα μιας προγενέστερης κουλτούρας, πάντα στο πλαίσιο κάποιου εκπαιδευτικού προγράμματος, με στόχο την επαφή με την παράδοση και το λαϊκό πολιτισμό, αλλά και τη μεταφορά κάποιων στοιχείων από γενιά σε γενιά μέσω της άτυπης μάθησης και της μίμησης. Σε αυτή την κατηγορία παρατηρείται η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας και των δύο διαφορετικών γενεών, η οποία μέσα από τη διαδικασία της εκμάθησης προσλαμβάνει έναν ξεκάθαρο παιδαγωγικό και κοινωνικό χαρακτήρα.

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία, η οποία αφορά βίντεο με διαφορετικό τρόπο παρουσίασης λαχνισμάτων, περιλαμβάνει επεξεργασμένα βίντεο με τη διαδικασία του μοντάζ. Σε αυτά τα βίντεο κοινή συνισταμένη αποτελεί η έλλειψη κινούμενης πραγματικής εικόνας και πλάνων, ενώ υπάρχει ως «μουσικό χαλί» είτε ένα τραγούδι μέσα στο οποίο είναι ενταγμένο ένα λάχνισμα, είτε ένα λάχνισμα με τη μελωδία του εναρμονισμένη και ενορχηστρωμένη, είτε μια μελωδία αποτυπωμένη σε μουσική σημειογραφία, είτε ακόμη μαγνητοφωνημένες ρυθμικές απαγγελίες παιδιών σε ηχητικό αρχείο. Όλο αυτό το ακουστικό υλικό λειτουργεί ως υπόκρουση σε εναλλασσόμενες στατικές εικόνες, όπως παλιές φωτογραφίες από ομαδικά παιχνίδια των παιδιών, γραμμένους στίχους λαχνισμάτων, ζωγραφιές και κατασκευές παιδιών ή εικόνες περιγραφικές των στίχων. Η έμφαση που δίνεται στη διατήρηση κυρίως του κειμένου, δηλαδή του στίχου και δευτερευόντως της μελωδίας καταδεικνύει μια ελλιπή και μονομερή αντιμετώπιση των λαχνισμάτων ως ιδιαίτερο και πολυδιάστατο είδος. Τέλος, υπάρχουν βίντεο που δημιουργήθηκαν με τη λογική της παρουσίασης του πολιτισμικού πλαισίου μέσα στο οποίο γεννήθηκαν τα λαχνίσματα με εναλλαγές κειμένου, φωτογραφικού υλικού, μουσικής, ενός δηλαδή πολυτροπικού μέσου υπό μορφή powerpoint ως τεκμηρίωση λαογραφικού και παιδαγωγικού ενδιαφέροντος.

Συμπεράσματα

Μια από τις ενδιαφέρουσες διαστάσεις που αναδεικνύει η μελέτη της ψηφιακής λαογραφίας αφορά το πως μετουσιώνονται τα πιο κλασικά πεδία και αντικείμενα της λαογραφικής έρευνας κατά τη μεταφορά τους στον κόσμο του Διαδικτύου και ποιες συνέπειες έχει αυτή η τεχνολογική μεσολάβηση στην διατήρηση και λειτουργία τους. Μελετώντας το θέμα μας προέκυψε πως μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος είναι εκείνη που σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με τον πομπό/συντάκτη των σχετικών πληροφοριών. Ποιοι δηλαδή και με ποιες προθέσεις ασχολούνται με τα λαχνίσματα στο Διαδίκτυο και μέσα από τι είδους ιστότοπους; Είναι χαρακτηριστικό, ως προς το θέμα αυτό, ότι οι περισσότεροι/ες συντάκτες είναι ανώνυμοι και ότι ένα 20% τουλάχιστον των ιστοσελίδων δεν έχουν προφίλ που να σχετίζεται άμεσα με το θέμα. Ωστόσο μια πολύ βασική διαπίστωση είναι πως στην πλειονότητα των περιπτώσεων μπορεί να διακρίνει κανείς μια ξεκάθαρη παιδαγωγική μέριμνα που εκδηλώνεται μέσα από την αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων για τη διάσωση και τη διάδοση του συγκεκριμένου γραμματειακού είδους.

Οι περισσότερες ιστοσελίδες που εμφανίστηκαν κατά την αναζήτησή μας σχετίζονταν με σχολεία, εκπαιδευτικούς και γονείς, οι οποίοι επεδίωκαν να περισώσουν και να μεταδώσουν ένα πολιτισμικό στοιχείο συνδεδεμένο άρρηκτα με το ομαδικό παιδικό παιχνίδι. Γεγονός που αποτυπώνεται και μέσα από τις ιστοσελίδες διαμοιρασμού κειμένων και διαφανειών εκπαιδευτικού περιεχομένου, όπου συναντάμε κάποιες ανθολογίες λαχνισμάτων. Το ενδιαφέρον αυτό αντανακλάται και στην σχολική πραγματικότητα, όπου, ιδίως στον χώρο της προσχολικής και της

πρωτοσχολικής αγωγής, πολλά παιδιά, παρακινούμενα συχνά από τους εκπαιδευτικούς, παίζουν καθημερινά παραδοσιακά παιχνίδια στις αυλές (Γκενάκου, 2004, σ. 92).

Η μέριμνα αυτή που επιδεικνύεται από μέρους πολλών εκπαιδευτικών δεν μπορεί να μη μας παραπέμψει σε έναν ρόλο που τους αποδίδεται διαχρονικά, εκείνον του συλλέκτη λαογραφικού υλικού. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε την εγκύκλιο που απέστειλε ο Ν. Πολίτης στη Γενική Εφορία των Δημοτικών Σχολείων, στις απαρχές της επιστήμης της λαογραφίας στην Ελλάδα, το 1887, με την οποία καλούσε τους εκπαιδευτικούς να ασχοληθούν με τη συλλογή και καταγραφή λαογραφικού υλικού (Κακαμπούρα, 2006, σ. 112). Πέρα από το παιδαγωγικό ενδιαφέρον, που διαφαίνεται από την παρουσίαση των λαχνισμάτων στο Διαδίκτυο, η ανάδειξη και η χρήση τους προσλαμβάνει σαφέστατα και διαστάσεις εθνογραφικές έστω και αν δεν εφαρμόζεται, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, η δέουσα επιστημονική δεοντολογία. Κλείνοντας με το θέμα των προθέσεων του πομπού θα λέγαμε πως εκείνο που υπολανθάνει, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, είναι η μέριμνα για τη διάσωση και μετάδοση μιας πολιτιστικής κληρονομιάς που φθίνει με την πάροδο του χρόνου. Πέρα λοιπόν από το παιδαγωγικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα λαχνίσματα, η ψηφιακή τους διεισδυτικότητα οφείλεται στο πολιτισμικό τους φορτίο και στην ατμόσφαιρα νοσταλγίας κι αθωότητας που αποπνέουν, ένα είδος επιστροφής στην παιδική μας ηλικία.

Μια άλλη πτυχή της έρευνάς μας αφορούσε την ποιότητα, δηλαδή το πλήθος και την ακρίβεια, των σχετικών με το θέμα μας πληροφοριών. Εκείνο που διαπιστώσαμε από τη συνολική εξέταση των σχετικών ιστοσελίδων είναι ότι κυριαρχεί μια, εν γένει, επιφανειακή προσέγγιση του θέματος η οποία βασίζεται συνήθως στην αναπαραγωγή πληροφοριών που παρέχονται από 2-3 ιστότοπους αναφοράς όπως η Wikipedia ή το Elnirplex κ.ά. Ένα στοιχείο που οφείλει να μας προβληματίσει είναι το γεγονός ότι κατά κανόνα παραγνωρίζεται ο πολυδιάστατος χαρακτήρας και η λειτουργικότητα των λαχνισμάτων ως προφορικό τελετουργικό των παιδιών. Στις περισσότερες περιπτώσεις η καταγραφή τους περιορίζεται αποκλειστικά στην γλωσσική τους διάσταση. Έχουμε στην ουσία να κάνουμε με μια παραμόρφωση, με έναν ακρωτηριασμό του αυθεντικού φαινομένου, από το οποίο αφαιρούνται ο κιναισθητικός και ο ρυθμικός/μελωδικός χαρακτήρας για να απομείνει μονάχα ο κειμενικός. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι συχνά οι φορείς της μεταγραφής αυτής είναι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι, ενώ θα μπορούσαν να αποτυπώσουν με τη μορφή video τα λαχνίσματα σε μια συγχρονική τους καταγραφή και με τα βασικά τους χαρακτηριστικά στην αλληλεπίδρασή τους, καταφεύγουν τις περισσότερες φορές στην αντιγραφή λημμάτων από άλλους ιστότοπους ή ακόμη στην ανθολόγηση κάποιων κειμένων αντλημένων από τη σχετική ελληνόφωνη βιβλιογραφία. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις είναι εμφανής η τάση της αντιγραφής-επικόλλησης, χωρίς οποιαδήποτε περαιτέρω διερεύνηση κι εμπάθυνση του θέματος. Με δεδομένο ότι η υπάρχουσα βιβλιογραφία εγχώρια και διεθνής προσφέρει πραγματικά πολλές κι ενδιαφέρουσες πληροφορίες πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, θα λέγαμε ότι οι περισσότερες παρουσιάσεις που ανιχνεύσαμε χαρακτηρίζονται από μια στάση επιφανειακής προσέγγισης η οποία χαρακτηρίζει γενικότερα ένα μεγάλο μέρος των αναρτήσεων στο Διαδίκτυο.

Κλείνοντας, ένα από τα βασικότερά μας ερωτήματα αφορά στις προοπτικές που δημιουργεί για το συγκεκριμένο πολιτισμικό κεφάλαιο, η μεταφορά του στον ψηφιακό κόσμο του Διαδικτύου. Στην περίπτωση που μελετάμε διαπιστώνουμε το ακόλουθο παράδοξο: η τεχνολογία λειτουργεί ταυτόχρονα ως παράγοντας απειλητικός κι επιζήμιος αλλά και ως μέσο διάσωσης και μετάδοσης πρακτικών και εκδηλώσεων πολιτισμικής υφής όπως, εν προκειμένω, τα ομαδικά παιδικά παιχνίδια και τα λαχνίσματα. Ειδικότερα, η αντίφαση έγκειται στο γεγονός ότι ενώ ένας καθοριστικός παράγοντας του σταδιακής εγκατάλειψης των ομαδικών παιδικών παιχνιδιών και των παρελκομένων τους σχετίζεται με τη ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη και τις επιπτώσεις τους στην καθημερινή ζωή των παιδιών, η τεχνολογία, και εν προκειμένω το Διαδίκτυο, χρησιμοποιείται προκειμένου να δώσει μια παράταση ζωής σε μια αυθόρμητη εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως το ομαδικό παιδικό παιχνίδι, που υπνώττει σε μεγάλο βαθμό ή που εκδηλώνεται πλέον μέσα από άλλους τρόπους έκφρασης.

Το σε ποιο βαθμό θα μπορέσουν να διατηρηθούν τα λαχνίσματα όχι ως ψηφιοποιημένα γραπτά επιβιώματα αλλά ως ζωντανή ποιητική εκφορά και ως οργανωτικό τελετουργικό ταυτόχρονα, σχετίζεται άμεσα με την ανάγκη που τα γέννησε που δεν είναι άλλη από την παιγνιώδη διάθεση (*homo ludens*) και την οργανωτική συνθήκη του ομαδικού παιχνιδιού. Οι σύγχρονες συνθήκες ζωής διαμορφώνουν ένα τρόπο ζωής για τα περισσότερα παιδιά του αναπτυγμένου κόσμου που τους επιτρέπει να περνούν λιγότερο χρόνο σε υπαίθριους χώρους από ότι στο παρελθόν. Ένα καθημερινό πρόγραμμα δραστηριοτήτων που τα ωθεί να ασχολούνται περισσότερο με το δομημένο και εμπορικό παιχνίδι από ότι με το ελεύθερο, μη-δομημένο (Μερακλής, 2011, σ. 159). Συγκριτικά με το παρελθόν, τα παιδιά διαθέτουν λιγότερη αυτοδιάθεση κι αυτονομία στη ζωή τους (Hofferth & Sandberg, 2001, σ. 224). Όσο περιορίζεται το ομαδικό παιχνίδι, λόγω των γενικότερων κοινωνικών συνθηκών της ζωής των παιδιών, θα περιορίζεται παράλληλα και η χρήση των λαχνισμάτων. Σε αυτή την περίπτωση το Διαδίκτυο θα διασώζει απλώς το γράμμα και όχι το πνεύμα, το αδειανό κέλυφος ενός φαινομένου συνυφασμένου με μια από τις σημαντικότερες εκδηλώσεις ζωής ενός παιδιού, αυτή του συλλογικού παιχνιδιού που απώλεσε τις τελευταίες δεκαετίες μέρος από την κοινωνική του δυναμική και την προφορική του ρευστότητα. Παρά ταύτα, θέλουμε να πιστεύουμε πως η αρχέγονη ανάγκη του παιχνιδιού και της επικοινωνίας πάντοτε θα αναζητά τις δικές της διεξόδους και θα αξιοποιεί τα πιο πρόσφορα μέσα προκειμένου να βρίσκει τη δική της έκφραση στη ζωή των ανθρώπων, πολλώ δε μάλλον των παιδιών.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστόπουλος, Β.Δ. (1993). *Λαϊκά τραγούδια & παιχνίδια για παιδιά*. Ανθολογία. Ψυχογίος.
- Αυδίκος, Ε. (1996). *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*. Ελληνικά Γράμματα.
- Αυδίκος, Ε. (2009). *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*. Κριτική.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Σύγχρονοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών. Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, Διαδίκτυο, σχολείο*. Σιδέρης.
- Γκενάκου, Ζ. (2003). *Η ποίηση του λαού και ο παιδικός λόγος: θεωρητικές προσεγγίσεις, ανθολόγιο, γλωσσικές δραστηριότητες*. Πατάκη.
- Γκενάκου, Ζ. (2004). *Η ελληνική γλώσσα, το παιδί και ο λαϊκός πολιτισμός*. Πατάκη.
- Δαράκη, Π. (1986). *Ομαδικά παιχνίδια των παιδιών μας*. Gutenberg.
- Δουλαβέρας, Α. Ν. (2020). *Λαογραφία του έντεχνου λαϊκού λόγου. Παράδοση και νεωτερικότητα*. Κ. & Μ. Σταμούλη.
- Giddens, A., & Sutton, R. (2020). *Κοινωνιολογία*. Gutenberg.
- Κακαμπούρα, Ρ. (2006). Λαογραφικά αρχεία και εθνική ταυτότητα: Μια σχέση αλληλεπίδρασης. Στο *Κριτική Διεπιστημονικότητα: Έθνος και ταυτότητα. Πολιτισμικές αντιστάσεις*, τ. 2. Σαββάλας.
- Καπινιάρης, Γ. (2017). *Ψηφιακή λαογραφία & εκπαίδευση. Εμπλουτισμένα μέσα & καινοτόμες προσεγγίσεις στη Διδακτική του λαϊκού πολιτισμού*. Ήρα Εκδοτική.
- Κλιάφα, Μ., & Βαλάση, Ζ. (2000). *Ας παίξουμε πάλι*. Κέδρος.
- Κουλεντιανού, Μ. (επιμ.) (1994). *Νανουρίσματα, Ταχταρίσματα, παινέματα, πρωτοβαδίσματα, χελιδονίσματα, ξορκίσματα-γιατροσόφια, καλλικάντζαροι-νεράιδες, παιχνίδια, κάλαντα, γλωσσοδέτες, αινίγματα, σπαζοκεφαλιές*. Θυμάρι.
- Κουρουζίδης, Σ., Πολέμη-Τοδούλου, Μ., & Κοσμίδης, Π. (2000). *Ομαδικά παιδικά παιχνίδια*. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη.
- Λαουτάρη-Γκριντζάλα, Α. (2004). *Τα ξεχασμένα παιχνίδια. Ελληνικά παιχνίδια από την αρχαιότητα ως σήμερα*. Μίλητος.
- Λουκάτος, Δ. (1978). *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Μ.Ι.Ε.Τ.
- Μέγας, Γ. (1975). *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*. Ακαδημία Αθηνών.
- Μερακλής, Μ. (1993). *Έντεχνος λαϊκός λόγος*. Καρδαμίτσα.
- Μερακλής, Μ. (2001). *Παιδαγωγικά της λαογραφίας*. Ιωλκός.

- Μιχαήλ, Γ. Β. (2009), «Homo Interneticus ή Λαογραφία και Διαδίκτυο». Στο: *Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Τόμος ΜΑ΄ 2007-2009*, Αφιέρωμα στα εκατό χρόνια της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και του περιοδικού *Λαογραφία*, Αθήνα, σσ. 291-305.
- Παλάζη, Χ. (1995). *Φεγγαράκι μου λαμπρό! Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια*. Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη.
- Παρπαρούση, Γ. (2011). *Η παιδικότητα στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα.
- Πολίτης, Ν. Γ. (1909). Λαογραφία. Στο *Λαογραφία*, Α΄, σσ. 3-18.
- Σπυριδάκης, Γ. Κ. (1962). *Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης*. Αθήνα.
- Ταρσούλη, Γ. (1979). *Τα παιχνίδια μας*. Ο.Ε.Δ.Β.
- Wittgenstein, L. (1990). *Γλώσσα, Μαγεία, Τελετουργία*, μετάφρ. Κωβαίος Κωστής. Καρδαμίτσα.
- Χαβιαράς, Ν. Δ. (1964). *Λαογραφία της νήσου Σύμης. Τ. 1. Τεύχος Α΄. Παιδική ζωή*. Φραγκιαδάκη.
- Abrahams, R. G., & Rankin, L. (1980). *Counting-Out Rhymes: A Dictionary*. University of Texas Press.
- Arleo, A. (1997). Counting-out and the search for universals. *Journal of American Folklore* 110, n° 438: 391-407.
- Baucomont, J. (1958). Comptines et formulettes enfantines. In *Vie et Langage*, n. 71, Larousse.
- Baucomont, J. et al. (1970). *Les comptines de langue française*. Seghers.
- Bravo-Villisante, C. (1979). *Antologia de la literatura infantil espanola 3. Folklore*. Escuela Espanola.
- Burling, R. (1966). The Metrics of Children's Verse: A Cross-Linguistic Study, in *American Anthropologist*, v. 68, n. 3, 1418-1441, American Anthropological Association.
- Despringre, A.-M. (1997). *Chants enfantins d'Europe*. L' Harmattan.
- Despringre, A.-M. (ed.) (1997). *Chants enfantins d'Europe: Systèmes poético-musicaux de jeux chantés (France, Espagne, Chypre, Italie)*. L' Harmattan.
- Dundes, A. (ed.) (1965). *The Study of Folklore*. Prentice Hall.
- Ekrem, C. (1990). *Räkneramsor bland finlandssvenska barn*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hofferth, S. L., & Sandberg, J. F. (2001). Changes in American Children's Time, 1981-1997. In S. L. Hofferth & T. J. Owens (eds) *Children at the Millennium: Where have we come from, Where are we going?* The Netherlands Elsevier Science Publishers.
- Gray, P. (2011). The decline of play and the rise of psychopathology in children and adolescents. *American Journal of Play*, 3(4), 443-463.
- Lartigue, P. (2001). *Une cantine de comptines*. Les Belles Lettres.
- Newell, W. W. (1883) *Games and Songs of American Children*. Harper and Brothers Publishers.
- Orie, I. & P. (1959). *The Lore and Language of Schoolchildren*. Oxford University Press.
- Orie, I. & P. (1984). *Children's Games in Street and Playground*. Oxford University Press.
- Roy, C. (1954). *La poésie populaire : Anthologie*. Seghers.
- Sutton-Smith, B. (ed.) (1999). *Children's folklore: A source book*. Logan, Utah State University Press.
- Tremouroux-Kolp, O. (2000). *Le chemin des comptines*. Labor.
- Tucker, E. (2008). *Children's Folklore: A Handbook*. Greenwood Press.

Ενδεικτική δικτυογραφία

- <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)
- <https://www.lifo.gr/blogs/m-hulot/peri-tis-moyfas-toy-ampempamplom-kai-allon-lahnismaton> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)
- <https://sarantakos.wordpress.com/2012/10/12/portokalos/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)
- <https://www.ellinikahoaxes.gr/2015/09/13/a-mpe-mpa-mplom/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)
- http://lefteria.blogspot.com/2017/01/blog-post_861.html (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://adiakritos.gr/istoria-apo-ta-vathi-tou-chronou-piso-apo-ba-blom/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://laikiparadosi.webnode.gr/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://episkopigrade5.blogspot.com/2020/04/blog-post.html> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<http://diaplasi.weebly.com/lambdalphachinu943sigmamualphataualpha-kappaalphaiota-pialphalambdaiota940-alphagammaalphapietamu941nualpha-pialphaiotachinu943deltaiotaalpha.html> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<http://anagennisiedu.gr/ta-lahnismata-tis-taxis-mou/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.lexilogia.gr/threads/counting-out-rhymes-counting-out-games-%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%AD%CF%82.11588/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.asxetos.gr/pedia/paidi/laxnismata> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.elnplex.com/%CE%BB%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%AF%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%B3%CE%AC%CE%B6%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5/> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://soundcloud.com/vako-8/v1azmkp0aw3y> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.slideserve.com/aizza/5377828> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=tFgGpRr2VDY> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Y_RYsL960oM (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=W3hLVdl9OhI> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=wRy109-1xCA&t=7s> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=xAJcLlkbVXc> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=ngiejhHVkqA> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=NJOpz1cWfHw> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=wRy109-1xCA&t=82s> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Gz7AdO2RHts> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=sst9zhUqr-s> (Ανακτήθηκε στις 08 Ιουλίου 2022)